

Gróf Schmidegg Kálmán,
1848/49-es huszárkapitány és Görgey hadsegéde.
(1826—1855.)

[Részletek Br. Mednyánszky Cézár angol Emlékirataiból.]

Gróf Schmidegg Kálmán — a XVIII. században magyar grófi rangra emelt körmöci Schmidegg-család utolsó sarja — 1827-ben született Sár-Ladányon. Fejérmegyében. Szülei korán elhunytak s így — Csányi László gyámsága alatt — már zsenge korában földbirtokos volt Fejér- és Zalamegyében. A szabadságharc kitörésekor saját költségén egy gyalogsági zászlóaljat állított ki s ő maga a negyedik huszárezredbe lépett. Tizenegy sebet kapott a harcok folyamán. Utóbb Görgey hadsegéde lett s az oroszokkal folytatott tárgyalásokon ismételten a fővezér egyik kiküldöttje volt az oroszok táborában.

A fiatal huszárkapitányban Báró Mednyánszky Cézár, az 1848/49. évi honvédsereg főpapja, gyermekkori barátját szerette. Világos utáni közös viszontagságaikról ezt jegyezte föl Emlékirataiban:¹

Egyik szeptember végi napon még az alföldi síkon bujdos-tam. Velem volt barátom is. [gr. Schmidegg Kálmán], kivel együtt foglyok voltunk az oroszok táborában [s ki hazatérése közben rámakadt egy alföldi kuriában]. Görgey hadseregében szolgált, mint kiváló harcos. Elhárított magától minden rang-emelést és [huszár]kapitány maradt mindvégig. Azt mondta, hogy magasabb rangban talán nem tudja kellően elvégezni feladatát.²

Rejtekhelyünkön [Csányi] Lászlóra vártunk, [az akkoriban még nem nagykorú Kálmán gyámjára]. Büszkén említi majd nevét nemzetünk. Atyai módon szeretett mindkettőnket. Nem soká tartott, míg megérkezett. Felejthetetlen szavakat hallottunk ajkáról.³

— Fiaim, — mondta mély és nyugodt hangján, — súlyos meg-

¹ Lásd H. K. 1929. I. és II. f. A zárójeles, illetve petit nyomású kiegészítések, éppúgy a jegyzetek is a fordítótól valók.

² Gr. Schmidegg Kálmánt Count Aladar néven szerepelteti a londoni kiadó.

³ Csányi László, tulajdonai földbirtokos, régebben szintén huszárkapitány volt, később országgyűlési követ, majd a forradalmi hadsereg-nél teljhatalmú fő kormánybiztos, végre miniszter lett. Kátói jellem és fáradhatatlan hazafi. Nevét kezdőbetűjével jelzi a londoni kiadó: Ladislas C—.

próbáltatásokat szenvedünk. De higgyétek nekem, öreg embernek, még jön — tán csak sokára — egy jobb kor s új életre kel az ország. Ti fiatalok vagytok és várhattok a boldog időre. Nektek kötelességtek, hogy fenntartsátok magatokat arra a napra, melyen hazánknak rátok szüksége lesz. Fogadjátok meg, hogy — ha kell — elmenekültök az országból. A föltámadás óráját várjátok meg künn türelmesen! Ne kételkedjétek! Űtn fog még az az óra.

Egy kút mellett ültünk a földön. Csányi László háttal a kávéház támaszkodott. Őszi nap ragyogott a végtelen síkon s fényében csillogott az öregúr ősz haja és szakállja. Úgy ült ott, mint egy próféta. Nem félt semmitől, csak bánkódott a haza sorsán.

Kezébe tettük kezünket és megfogadtuk, hogy megtesszük, amire búzdított. Az ősz hazafi megáldott és folytatta:

— Jómagam most még szolgálhattam hazámnak, de föltámadását már nem érném meg. Hiába menekülnék. Nem tudnék tőle távol élni és még kevésbé tudnám elviselni azokat a viszontagságokat, melyeknek elébe nézek. Öreg vagyok. Mi haszna életemnek? Feláldozom hazámnak. Amint elválnék, megadom magam az ellenségnek. Jelentkezem, bár tudom, hogy halál vár reám. Ha hazámért meghalok, bizonyosságot teszek róla, hogy ügye szent. Nem vesztél el örökre.

Csak természetes, hogy elhatározásáról lebeszélni igyekeztünk. Az öregúr szeliden így szólt:

— Miért ellenkeztek? Hiszen boldogabb vagyok, mint ti. Jogom van hozzá, hogy ne lássam hazánk szerencsétlenségét. Jogom van hozzá, hogy ott haljak meg, ahol éltem. Tegyétek meg kötelességteket, de engedjétek meg, hogy én is megtegyem a magamét.⁴ Különbösen is mi jelentősége annak, hogy én is elveszek a nemzeti katasztrófában? Csak az keserves nekem, hogy tőletek el kell válnom.

Mindkettőnket szívéhez szorított, majd lassan eltávozott. Megtiltotta, hogy kövessük. Gyakran visszafordult s bucsut intett mindaddig, míg a ködpárában eltűnt.

Fogadásunkhoz híven Kálmán és én is elváltunk egymástól. Csak a számkivetésben láttuk egymást viszont.

Csányi László megtette, amit nekünk előre megmondott. [Sarkadon] átadta magát az oroszoknak, kik [Nagyváradon] kiszolgáltatták Haynaunak. Űgye vizsgálatával hamar végzett az osztrák hadbírótság. Október 8-án égő szivarral szájában lépett a bitófához, melyen kiadta lelkét.

Pesten a haditörvényszék előtt semmit sem tagadott és nem is mentette magát. Bátran hangoztatta, hogy amit tett, meggyőződésből tette. Csak a nemzete iránti kötelességét teljesítette.

Az Újépületből még bucsulevet is írt Kálmán gyámfiának ezzel az atyai intelmmel:

⁴ E szavakból eredt talán a magyar emigrációnak az a hagyománya, mely szerint a vértanúhalált halt hazafinak nagyon fáj, hogy az általa annyira pártfogolt Görgey mint diktátor nem felelt meg a várokozásnak. Önkéntes halálával mintegy vezekelni is akart hiszékenységeért.

— A politikát eddig sem szeretted. Igazad van. Ne avatkozzál abba soha. Elrabolja az élet nyugalma. Bizony mondom neked, ha van a földön boldogság, azt csak a nyugodt családi élet biztosíthatja.

A törvényszéket arra kérte, hogy több ezer aranyra menő ingó vagyont szolgáltatassák át gyámfiának. Kérését nem teljesítették, hanem — mint mondták — az állami kincstár kártalanítására elkobozták.

Sztoikus módon halt meg a sztoikus életű hazafi. Mikor nyakára tették a kötelet, fölkiáltott: Hazámért ezt szívesen!⁵

(L. lond. szöv. 65-7. l.)

Mednyánszky Cézár Franciaországba menekült. Új környezetében revízió alá vette átöröklött vallásfelekezeti hitét és önálló világ- és életfelfogásra tett szert. Másrészt hazulról hozott pénze ijeszően fogyott, családjával pedig a bécsi cabinet noir miatt nem tudott összeköttetésbe jutni. Schmeidegg Kálmánnak — 1851-ben történt — viszontlátására vonatkoznak e sorai:

A természet fölébredt, már rügyeztek a fák. Első párizsi telem elmúlt s megjött a tavasz. [Az emberek vidámabbak lettek,] csak bennem nem frissült föl az élet.

Szegényes szobámban busultam [egy áprilisi délután,] mikor megnyílt az ajtó s felém tart [gróf Schmeidegg Kálmán.] Váratlanul érkezett s könnyezve borultunk egymás nyakába. Örültünk, mint két egymásra talált árva.

Együtt nőttünk fel s ismertük egymás családját. Bajtársak voltunk a háborúban. Együtt voltunk orosz foglyok és az ősz Csányi László szavára külön-külön távoztunk el az országból. Kétséges volt, vajjon viszontlátjuk-e egymást valaha.

Rokkant volta miatt a vitéz huszárcapitány nem hagyhatta el hamar az országot. Az osztrákok nem sorozták ugyan be közlegénynek, de ő nem tudta tovább nézni a rémuralom borzalmait. Birtokai értékesítése után házat vett és megtelepedett Párizsban.

Jó barátom érzékeny volt mint a mimóza és fölötte tartózkodó. Mintha félt volna, hogy megbántják, ha valakinek föl-tárja lelkét. Emellett nemeslelkű gavallér volt, kinél nemesebb lelkűt nem ösmertem. A háborúban megrendült egészsége, de lelkében erős maradt. Szelleme szikrázott és tisztán ítélkezett.

Barátomnak elpanaszoltam keservemet. Elmondtam azt is, hogy legújabbanképp még rosszabb lett helyzetem. [Özvegy de Gerandoné gyermekeivel együtt egy időre elhagyja Párizst.] Majd csak papi állásom jövedelmére támaszkodhatom.⁶

Kálmán vallási világnézete az egyszerű istenhit volt. Mikor látta, hogy most csak a végső szükség vitt rá a papi ténykedésre, azt tanácsolta, hogy hagyjak fel vele rögtön. Fölajánlotta, sőt kötelességének tartotta, hogy megossza velem jobb helyzetét, míg családom majd rendesen támogathat.

Oly finom volt, hogy már előre számolt érzékenységgel. Hangsúlyozta, hogy gyermekkori barátom segítségét igénybe vehetem anélkül, hogy ezzel csorba esnék büszkeségemen. Ha megélhetésemet így is biztosíthatom, helyén való volna-e, ha

⁵ Szilágyi S., A magyar forradalom férfiai. 1850. Gracza Gy., A magyar szabadságharc története, 1894/98. V. k. és Kacziány G., Magyar vértanúk könyve. 1906.

⁶ A szükségbe jutott Mednyánszky Cézár egy ideig özv. de Gerandoné. szül. gr. Teleki Emma gyermekeinek oktatását végezte.

csak azért tovább folytatnám a papi funkciókat? Szinte kért, mintha szíveséggé volna részemről, ha jövedelmében osztozkodom.

Csak arra vártam, hogy Kálmán is meggyőzőn. Magamban ugyanis éreztem, hogy beteges érzékenység volna, ha visszaautásitanám ajánlatát. Baráti segítségét elfogadtam és papi ruhámat félretettem örökre.⁷

[L. lond. szöveg. 96-9. l.]

A pénzzel jól ellátott Schimidegg Kálmán nemcsak Cézár barátjának segítségére sietett, hanem testvériesen megosztotta jövedelmét szükségbe jutott bajtársaival általában. Nemsokára rá az elegáns világvívó lett Mednyánszky Cézár, — ki nem akart más segítségére szorulni, — mint exporteur világméretű útra indult. Ausztráliában egy bandita lelőtte balkarját, mire félkarral és sorvadásba esve 1854 augusztusában visszatért Párizsba. Bujdosó honvédtisztekből álló köréről ezt olvassuk Emlékirataiban:

Másfél évi távollét után ujjongva üdvözöltem párizsi bajtársaimat. Ők is örültek, hogy visszatértem közéjük. Gyermekekori barátomnak, Kálmánnak, örültem legjobban.

[Prihoda ezredes, ausztráliai és amerikai utitársam] felfogásával szemben sokkal jobbnak találtam, ha Európában élek barátaim körében. Bárhol is összegyűlünk, visszaképzelve magunkat a multba és emlékeinkkel magyar szigetet alkotunk az idegen földön. Jobb ez így, mintha egyedül helyongnánk az Újvilágban és sohasem hallanánk magyar szót. Miért nem örülhetett az Amerikában maradt jó huszárezredes is úgy, ahogy akkor én örültem bajtársaimnak?⁸

A Rue des Vieux-Augustins-ben hárman laktunk együtt egy maison meublée-ben.⁹ A száműzött trio egyike én voltam, két társam. [Türr István és Asztalos Sándor ezredesek.]¹⁰ Vékony volt pénztárcánk s így kis szobákba húzódtunk a negyedik és ötödik emeletre.

Türr Pista politikai avanturier, ki a forradalmi Európában

⁷ E lépésével br. Mednyánszky Cézár nem volt akkor egyedül. Több bujdosó magyar papot is magával sodort a nagyvilági környezet és a forradalom szelleme. Rónay Jácint, később pozsonyi prépost, mint világi ember élt tizenhét évig Londonban. Horváth Mihály, királyilag kinevezett püspök és később vaskaszentmártoni apát, száműzetése második felében szintén világi ember volt, sőt Genfben törvényes polgári házasságot is kötött. Jámbor-Hiador Pál, a költő-pap és később országgyűlési képviselő, Párizsban laikus férfitű lett. Ugyanakkor itthon gr. Zichy Domokos veszprémi püspök lemondott állásáról, hogy mint világi ember élje le életét.

⁸ Prihoda János cs. k. lovastiszt volt, majd a honvédségnél huszárezredes lett. Mint komáromi kapituláns Londonba vetődött, hol fényképpel tartotta fenn magát. Angliából Ausztráliába kalandozott, hol Mednyánszky Cézárral együtt kereste az aranyat. Nem akart visszatérni Európába. Azt mondta, hogy túlsokat szenvedne, ha tudná, hogy mégsem mehetne haza, pedig csak rövid út választaná el hazájától. New Orleansból Texas felé vette útját s azóta nyoma veszett. Kevély néven szerepelteti a londoni kiadó.

⁹ A Palais-Royal közvetlen közelében lévő utca mai neve Rue d'Argout.

¹⁰ Türr és Asztalos nevének jelzése a londoni szövegben Pista és Béla.

felújította a bolygó lovagok hagyományát. Pályája felületes és téves megítélésre adott alkalmat. Pedig amilyen romantikus bátorsága, olyan szeplőtelen jelleme. Ideálja a szabadság. Érte harcolt mindenütt a zsarnokokkal szemben.

Még jobban kimagasló tehetséggel rendkívüli férfiú volna, ki felboríthatná egész Európát. De pusztá energiájával is már nagyszerű szolgálatakat tett a szabadság ügyének.

Gyalogsági hadnagy volt ő a császári hadseregben Lombardiában, mikor gr. Teleki László párizsi követ — mint az összes külföldi magyar missziók feje — a magyar országgyűlés és kormány nevében 1848 december 25-én üzenetet küldött az olaszok ellen harcoló magyar csapatokhoz. Szembehelyezkedett a december 2-án Olmützben végbement palotaforradalommal és a magyar országgyűlésnek október 10-én hozott határozata alapján az ősi függetlenség és a törvényes király hatalmának védelmére hazatérésre szólította fel a magyar katonákat. „A hazának szüksége van rátok. A haza parancsolja, hogy hazatérjétek. Hűtlen az, ki nem indul meg a haza kérésén. Lázadó, ki parancsának nem tesz eleget. Felségsértő, ki a trón megszilárdítására szolgáló utasításaival nem törődik. Siessetek haza!” Br. Splényi Lajos turini követ azzal a felszólítással egészítette ki Teleki szavait, hogy a Lombardiában harcoló magyar ezredek tisztjei, altisztjei és közlegényei menjenek át Piemontba. Onnan majd hajókon hazaszállítják.

A magyar követek felszólítására Türr István és száz társa leszámolt lelkiismeretével. A nemzet egyetemes és legfőbb érdekének parancsszavára Piemontba szöktek. Az olasz katonai parancsnokság előtt kijelentették, hogy a magyar kormány felhívására és hazájuk iránti kötelességérvetből elhagyták az osztrák hadsereget. Míg haza nem vitetnek, a szárd-piemonti seregben óhajtanak harcolni a közös ellenség ellen.

Türr mint megbízott parancsnok hadifoglyokból és szökevényekből megszervezni kezdte a magyar légiót, hogy a közös ellenségnek olasz földön remélt leverése után hazasiessenek. 1849 március havában a novarai csata elvesztése véget vetett a magyar légionáriusok reményének. A békeszerződés értelmében távoznok kellett Piemontból. Magyarországra nem juthattak. Franciaországban bolyongtak, majd egy részük a badeni forradalom hírére Badenba sietett.

Badenben Türr, mint ezredes, társaival együtt azzal a reménységgel küzdött, hogy majd Németország forradalmosítása után egyesülnek a közben Bécs felé nyomuló magyar hadsereggel. A poroszok leverték a badeni fölkelést, a magyar legionáriusok pedig menekültek és széthányódtak Európában.

Türr a piemonti kormánytól kapott kis nyugdíjából Svájcban, majd Londonban élt. Közben mint Kossuth megbízottja járt-kelt mindenütt a forradalmi propaganda érdekében. A francia köztársaság segítségébe vetett bizalmuk meghiúsulása után, Mazzini és Kossuth azt remélték, hogy Olaszországból robbanthatni szét a Habsburgok birodalmát. A részben általa megszervezett 1855. évi milánói fölkelés gyors leveretése után Türr Párizsba vonult.

A krími háború alatt mint angol ezredes az angol kormány megbízásából Bukarestbe ment, hogy társzekereket és lovakat vásároljon. Az osztrákok felismerték, mint szökevényt elfogták és közlegényi egyenruhában Bécsbe hurcolták. A haditörvényszék halálra ítélte, de az angol kormány közbelépésére száműzetésre változtatta át ítéletét. Bécsből Konstantinápolyban termett és a cserkeszeknek az oroszok ellen vívott szabadságharcában buzógkodott.¹¹

¹¹ Türr István az 1859-61. évi olasz szabadságharcban oly hősiességgel vett részt, hogy az olasz királyi hadseregben altábornagy

lett. Azután is a magyar emigráció ideáljai lelkesítették s katonai vállalkozásait és diplomáciai megbízásait hazája felszabadításának szemzögéből végezte. Az általános amnesztia után hazatért, majd itthon és a külföldön csatornákat és hidakat épített. Közben továbbra is különféle politikai missziót teljesített. Élete végén Párizsban élt és az örök béke eszméjének apostola lett. Meghalt 1908-ban Budapesten. (Schlesinger M., Aus Ungarn, 1850. Anhang és Gonda B., Türr l. tábornok, 1925.)

Der dritte im Bunde — mint Schiller mondaná — [Asztalos Sándor ezredes volt, Arad ostromának hőse.] Magyarország félelem és gáncs nélküli lovagjának nevezem. Rendkívüli jellem, kiben lángész helyett megvan a szív ösztöne és erős érzése. Páratlan odaadást tanúsít hazájával és barátaival szemben. Értük minden áldozatra kész.

Hazájáért már előrehaladott korában fogott fegyvert és ritka bátorsággal szolgált neki [Világosig.] Barátai javára olyan éleslátó és ügyes, amilyen aligha lenne a maga érdekében. A becsületesség mintaképe.

A fegyverletétel után Londonba menekült, innen Párizsba, majd Genfbe vonult.¹²

[L. lond. szövé. 215-4. és 222-3. l.]

Mednyánszky Cézár és a szintén betegeskedő Schmidegg Kálmán az 1834. évi őszkor sokszor még éjjél körül is a Champs-Elysées-n jártak. Nagyon ártott nekik e könnyelműség s mindkettőjük ágyban fekvő beteg lett. Erről Mednyánszky így ír Emlékirataiban:

Elkeseredésemben sok olyat is tettem, amit nem lett volna szabad tennem. Bajtársaimmal sokszor éjjélíg a kávéházban időztem, majd Kálmán barátommal lázasan az őszi éjszakák kódében néha hajnalig a Champs-Elysées-n jártam.

Éjszakai bolyongásaink ártottak nekem, de főleg barátomnak. Kálmán mindig ideges volt, teste pedig törékeny. Régóta fenyegette a sorvadás. Szervezete nem volt olyan erős, mint az enyém és így a tél elején súlyosan beteg lett.

Az én bajom is előrehaladt útjában és így orvoshoz fordultam. Nem sokat segíthetett rajtam orvos, sem orvosság. Nem volt módomban, hogy úgy lakjam és étkezzem, ahogy megkívánta betegállapotom. Szenvedtem a nélkülözésektől, melyeken máskor csak mosolyogtam volna. Nemsokára én is ágynak estem.

Asztalos beteg barátunk ágyánál töltötte legtöbb idejét, hisz nálamnál is betegebb volt. Mikor felváltották, nem tért pihenni. Hozzám sietett, hogy engem is ápoljon. Csak kimerülten engedte át helyét Türrnek és a többi bajtársnak.

Jóbarátaim közül mások is eljártak hozzám hűségesen. Feljöttek mansarde-szobámba, mikor ágyban feküdtem. Résztvettek a table-d'hôte-on, melynél én is helyet foglaltam, mikor jobban lettem.

Amint kissé magamhoz tértem, én is Kálmánhoz siettem. Bajtársainkat ágya körül találtam. Láttam, hogy nemsokára elragadja körünkől a halál. Ahányszor és amennyire csak tettem, nála időztem.

[L. lond. szövé. 221. és 225. l.]

¹² Genfben 1857-ben egy lengyel legionárius tiszt Asztalos ezredes fiule hallátára gyalázta a magyarokat. A felháborodott bujdosó párbajra hívta ki. Ellenfele golyója átfurta fejét.

Kestner Károly, egy gazdag nagyiparos és francia nemzetgyűlési képviselő csakidja felkarolta a beteg Mednyánszkyt. Ugyanakkor barátja, a nálánál betegebb Schmidegg az előrehaladott sorvadástól és a szabadságharcban kapott sok sebéttől annyira legyöngült, hogy menthetetlen lett. Följegyzéseit így folytatja Mednyánszky:

[Kestnerék közbélépése után jobban gondoskodhattam magamról.] Egy orvoshoz fordultam, ki valami új és furcsa gyógy-módot ajánlott a sorvadás ellen. Szerinte minden betegség oka a vér lehülése. Hogy fölmelegítsük, jobban kell étkeznünk és kis lámpák útján testünket közvetlenül melegítenünk. Mivel sorvadásom oka nem természetes hajlandóságom, hanem a balkarom elvesztése miatt beállott vérkeringési zavar, az új gyógymódtól javulást reméltem. Nem mondhatom, hogy hasznomra vált. Inkább erős szervezetemnek tulajdoníthatom, hogy [1855] tavaszán némileg megkönnyebbültem és lábbadozni kezdtem. A levegő meg-enyhült és többet járhattam a szabadban.

Bár testem egészsége javult, szívemet tépte Kálmán barátom szenvedése. Napról-napra rosszabbul lett. Sem a nap fénye, sem az enyhe levegő nem adta vissza az életnek. Néha akkora rohamok gyötörték, hogy azt hittük, egy-két óra múlva kiadja lelkét. Szinte kételkedtünk azon, hogy vajjon szabad-e kívánuuk, hogy tovább éljen.

Amint egy-egy lázrohama elmúlt, azt reméltük, hogy élete mégis győz a halál felett. Hiába. Minden egyes roham után mind-inkább gyöngült és közelebb jutott a sírhoz.

Ápolónők voltak mellette állandóan. Barátai látogatták, gondozták, vigasztalták. Én is mellette voltam, amikor és amennyire tettem.

Nemcsak bánatosan, kíváncsian is figyeltem. Néha reméltem, hogy felépülök, de arra is készen álltam, hogy ugyanabban a bajban halok meg, mint barátom. Betegsége tüneteit szemügyre vettem, mert a halált addig csak a harctéren láttam. Viruló férfiak hullottak el ott körülöttem hirtelen. Most a kór lassan örölt meg egy embert, hogy a végén egy árnyéktesten arasson diadalt.

Sokat beszélt velem a multról, hazánkról, életéről. Tisztában volt mindennel. Nem félt, hanem sztoikus nyugalommal várta a halált.

Korán tapasztalta, hogy mennyire bizonytalan az élet. Gyermekkorában vesztette el szüleit. Elhunyt szerettei emlékének élt.

Egy alkalommal arra kért, hogy íróasztalából vegyek elő egy kis üveget. Szürke folyadékkal volt tele. Elmondta, hogy erős koncentrált mérég, melyet otthon a háborúban és mint bujdosó is mindig magával vitt. Inkább megitta volna, mintsem a császáriak fogságába essen. Megőrizte, mert nem tudta, mit hoz a jövő. Most halála előtt áll. Arra kért, hogy vigyem el, nehogy valaki ráakadjon és talán kárt tegyen.

A kis üveget még ma is magamnál tartom. Nem gondolok rá, hogy felhasználjam. Élni akarok hazámért. De sohasem tudjuk, mit hoz a jövő. Háborúban vagy forradalomban mindig jó, ha az ember ura életének.

Haldokló barátunk olyan volt, mint a kialvó fáklya. Ereje nap-nap után csökkent. Csak bátorsága és a jövőbe vetett hite maradt épen.

Ne sajnáljuk, mondogatta, csak szenvedéseitől váltja meg a halál. Sohasem zúgolódott sorsa ellen. Csak azt sajnálta, hogy nem vehet részt a jövődő harcaiban. Sajnálta, hogy nem inkább a harcmezőn hal meg a hazáért és szabadságért. Elhaló szavaival is buzdított, hogy egyetértésben és méltósággal viseljük sorsunkat. Hazánk jövőjében higyjünk erősen!

A tavaszi nap sütött a szobába, mikor végét járta. Ágya körül álltunk és meghatottan szemléltük. Békességes volt és nyugodt.

Csak egy paránya volt benne az életnek, mikor tőlünk búcsút vett. Lélekzete mindjobban halódott, amint lelke lassan elhagyta testét. Utolsó szavai közt nem volt összefüggés. Csak azt sejtették velünk, hogy hazánkra gondolt.

Gróf Schמידegg Kálmánban egyik áldozatkész és önfeláldozó fiát veszítette el nemzetünk. Díszét gyászolta benne az emigráció, mi párizsiak felejthetetlen barátunkat.

Jómagam többet veszítettem, mint bárki más. Rokonlelkek voltunk, gyermekkori barátok. Összetartoztunk, mint a fa és kérge. Sohasem különböztünk össze és semmit sem titkoltunk el egymás előtt. Elhunytá óta lélekben is megcsonkultnak érzem magam.

Nemes barátunk ama kevés ember közé tartozott, kik itt járnak a földön, de lelkük magasabb szférákban él. Szülei emlékével más világban honolt. Sokszor úgy tűnt, mintha a túlvilág lakóival beszélgetett volna.

Messze hazájától, idegen földben nyugszanak csontjai, de amint kívánta, távol a városi zajtól. Ott voltam én is, mikor a sírba tettük testét.

Ha csak azért maradtam életben, hogy lássam hazám bukását, legjobb barátom halálát és illuzióim romlását, nem lett volna-e jobb, ha én is a bitófán halok meg, mint hazánk anyyi sok mártírja? Miért bujdostam el? Miért menekültem?

[L. lond. szöve. 228-52. l.]

Közli: *Dr. Óvári-Avary Károly.*

Források: Br. Medvánszky Cézár Emlékezésein és Vallomásain kívül Nagy I., Magyarország családai, 1860. (Schמידegg) — Br. Podmaniczky Fr., Napló-Töredékek, 1887. II. k. — Seherr-Thoss, Graf A., Erinnerungen aus meinem Leben, 1881. — Kertbeny K., Namenliste der ung. Emigration, 1864. — Gelich R., Magyarország függetlenségi harcának története, 1882. III. k. — Gracza Gy., A magyar szabadságharc története, 1894/98. II. és V. k.

**Hatvani Imre jelentése az oláhok ellen intézett támadásáról.
(1849 május 19.)**

Az az állati kegyetlenséggel határos harc, amelyet a fellázított oláhok a fegyvertelen magyar lakosság ellen vívtak, 1849 április havában szünőfélben volt. A Zaránd-megyében működött Csutak Kálmán őrnagy, valamint a kormány kiküldötteként megjelent Drágos János képviselő, Jancut fegyverszünetre bírta, amelyre, néhány nap múlva, az oláhok általános fegyverletétele s a felkelők szétoszlása következett volna.

Azonban az utolsó pillanatban mindent felborított Hatvani Imre ügyvéd végzetes belekontárkodása. Hatvani, bár semmi katonai képzettsége se volt, a honvédségbe beállván, rövidesen őrnagy lett s egy 600 főnyi szabadcsapat toborzására kapott engedélyt és pénzt.

Ez a csapat Csutak különítményéhez tartozott. Csutak április utolsó napjaiban Debrecenbe ment, hogy a kormánytól kiszorítsa az oláhok fegyverletételének főfeltételéül kikötött, de értelmetlen módon mindegyre késő bünbocsánatot. Hatvaninak határozottan megparancsolta, hogy míg ő távol lesz, semmiféle akcióba ne merjen fogni.

Amde Hatvani a május 5-ről 6-ra virradó éjjelen levelet kapott, egy Kossuthhoz kétségtelenül nagyon közel álló egyéntől, amelyben arra biztatta az illető, hogy támadja meg az oláhokat, mert az alkudozásnak ügyse lesz semmi eredménye. Hatvani, bárha jól ismerte a helyzetet, hallgatott a meggondolatlan szóra s május 6-án támadásba fogott. Noha ő maradt alul, 16-án megismételte támadását, amely nemcsak teljes vereséggel végződött, hanem új lángra lobbantván a felkelést, temérdek ártatlan magyar — férfi, nő és gyermek — életébe került; azonkívül pedig a legjobb sikerrel biztató béketárgyalásokat is megghiúsította. Ennek a botor kalandnak 5450 magyar esett áldozatául.

Támadásáról és visszavonulásáról az itt következő jelentést küldötte Szentiványi Károly erdélyi fő-kormánybiztosnak, a magát nagyszerényen „hadvezér”-nek címező Hatvani:¹

M. O. hadsereg 9-dik testületi osztály balszárny parancsnoksága.

Országos teljhatalmú biztos Szentiványi Károly Úrnak

Kölozspárt

Főhadiszállás Brád 1849 május 19-én.

Az Abrudbányai visszavonulás után — melynek történetét Országos biztos Úrnak kellő időben megküldöttem — teljes iparom arra fordítottam, hogy a rendelkezésem alatt levő kis hadtestet megszaportítva, Abrudbányát s a lázongó oláhokat újból megtámadjam.

Czélom elértem, mert NVáradról a német legioból 2 száza-

¹ *Csányi-levéltár: 2731. sz.*

dot, Déváról szintén két fél század székelyt, egy 5 fontos ágyút s 14 huszárt nyertem. Így kis seregemet, mellyel indulandó valék, alkotó a főnnebbieken kívül a 16-dik zászlóaljából 1, a német legióból még 1 század; tovább csapatomból 3 század, 1 három fontos és 2 két fontos ágyú s 56 huszár; mely erő öszvege 1100 főre s ennek hasznofegyvere 700 darabra számítható.

Az indulás folyó hó 15-kén reggel 4 órakor történt. A Mihelei sáncokat mint a mult alkalommal telve találtam csőcselék néppel, melynek vad lár mája egy órányi távolból zúgott felénk, de a kik csatáira látására ismét elszöktek a bérczek ormain.

Innen útamát Blezsen nevű helység fölé vettem, mivel megtudtam, hogy a Bucsesdi szoros előttem eltorlaszoltatott s ezen hegyi úton azon nap az úgynevezett Vulkánig haladtam, hol éjjelre tábort ütöttem. És másnap reggel útamát folytattam s ellenállás nélkül megszállottam Abrudbánya városát, honnan azon éjjelen az oláh tribunok s fővezérek seregestől kivonultak.

Abrudbánya most már csak rom vala; az alatta folyó patak, a város kútai s utcái telve holt testekkel, miket az embertelen faj dühének feláldozott irgalmatlanul. A meggyilkoltak közt van Drágos képviselő is, ki elég vakmerő volt magát e haramia nép becsületézésére bízni. Nem kímélt ez senkit; csecsemőt, hajadont s nőket egyaránt kiölt. ki magyar származás vala; kivégezte kínosan azon jobb érzésű oláhokat is, kik Drágos képviselő törkvései irányában a magyarhoz békülési hajlammal látszottak lenni. A romok közt bukkantunk számos összeszúrdalt nőszemélyekre is, kik minden ápolás nélkül s orvosszer hiányában irtóztató kínok között senyvedtek el. Leírhatatlan a vad kegyetlenség, melynek nyomai látszanak mindenütt.

A városba érkezés napján pihentünk, 17-kén 200 embert, 1 két fontos ágyút s 8 huszárt Vöröspatak — 200-at pedig s szintén 1 három fontos ágyút s 8 huszárt Bucsum ellen indítottam, a sereg többi részével pedig Abrudbánya városát ótalom alá helyeztem, mert vártam minden pillanatban az általános megtámadást.

E nap eredménye igen szép volt. A vöröspatakiak a bányákból 400 magyaron felül hoztak el, kik az oláh-düh alól oda menekülének s kik élelmi szerekből kifogyva napok óta éheztek a halál borzasztó félelmeivel. Ezen szerencsétlenek kiszabadítása két órai küzdelembe került, mert mintegy öt ezernyi lázadó ült a bányák szájain, de embereim vitézsége előzte őket onnan, lecjtvén közülök 50 oláht. Itten megjegyzem, hogy az oláhok a magyarokat ezen bányákból napok óta hitlévellel csalták ki, mellyel személyes bántatlanságukat biztosították; midőn kijöttek, kegyetlenül legyilkolták őket, csupán néhány férfinak hagyván meg életét, kik fegyveres szolgálatukat nékik felajánlották.

A Bucsumiak erős ellenszegülésre találtak. A tüzelés mindkét részről sok ideig folyt, miglen a mieink a hegyormáról puskázó oláhokat a völgyből fel rohammal támadták meg, onnan vitézül leűzték s elfoglalták 3 faágyújokat. Részünkről elesett 1, sebesült 1 ember, az oláhok közül 40-en felül veszték el, kik közt egy férfi ruhába öltöztetett nő puskával kezében találtatott.

Ez alatt a város nyugoti részén az ott magasuló ormóra is

kezdték gyűlöngeni az oláhok, de akiket egy pár ágyúlövéssel szétriasztottunk.

18-kán reggel már a várost körül folyó hegyláncok tetején elláthatlan mózt sereg özönlött el, iszonyú rivalgás s „megálj kutya magyar” kihívásokkal.

Mennyi lehetett e tenger lázadó nép, azt apodictice nem tudom; de hogy minden emberemre legalább 50 oláh esett, azt csökönyösen állítom; egy általános fölkelés volt ez, melyben az Abrudi vidék s lázadó fészek apraja és nagyja, a havasok lakóival, a legelszántabb fanatismussal részt vőn.

Ágyúink fedezettel a város három oldalán állottak, alacsony dombocskákon, hova az ellenségnek, ha még annyi lett volna is, lehágni egyáltalán nem lehetett: a felnyúló hegyek alján pedig csatárokat állítottam ki, s ezen állásban fogadtam el a nagyszerű élethalálharcot.

Délután 1 órakor az oláhok minden oldalról egyszerre támadni kezdtetek, szokott vad lármával bátorítván magukat. Ágyúink tüzelése s a csatárok egy részének jó magaviselete úgy föltartóztatták az ellent, hogy többszöri rohamukat is vissza verték, s gyakran a hegyek ormóiról kénytelenek voltak hátra futamodni.

A tűz mindkét részről szakadatlan folyt napestig s a sötét éjjelen keresztül is; mieinkből egyetlen sem esett el, csupán néhány vakmerő csatár, kik kitűzött állásaikat elhagyva, a nyugoti részen fel a hegyormóig másztak fel, fogattak el; hanem az oláhok közül a három oldalról tömérdek veszett el, mert ágyúink igen ritkán löttek sikertelenül, a kik merészebbek voltak a tetőről alább szállani, csatáraink golyói zúzák agyon.

Mai napon reggel sem szűnt a tüzelés s a harc csak folyt részünkre mindig kedvező sikerrel; mind a mellett már ekkor sajnosan láttam azt, hogy a tenger sokaság csekély erőnket napok s éjjeleken által végtére is kifáraszthatja s erejéből kimerítheti, miután minden emberem kiállítását a roppant ellen igénybe vette, a visszavonulást elrendeltem Kfejérvár² felé. És ezen oldalra vonulni részint hadi okszerűség, részint egy bizonyos terv sürgetett.

Brád felé t. i. egyenesen kimenni, tanácsosnak nem véltem, mert útamban húsz ezernyi tömeg állott: a Fejérvári húzóadásban pedig az a céлом volt, hogy az útban, hol az út Dupa peatrának eltér, seregem derékbe szakítom s egyik részét Brádnak, másikat Zalatnán által Borbándra indítom, mely egyesülni fog az ott lévő magyar sereggel s onnan segítséget hozva tér vissza megint terveim szerint. Zalatnán — hittem — hogy az oláh táboron, melyet Axentie vezérel, ezen sereg könnyen keresztül vágja magát, mivel Axent maga is bandája nagyobb részével Abrudbányán ellenem jöve.

A kivonulás délelőtt 11 órakor történt a legnagyobb rendben, s annyi tenger ellenség dacára is egyetlen embert se veszítettünk.

Mikor a Kfejérvári útba együvé sereglénk, a sok szerencsét-

² Károlyfehérvár = Gyulafehérvár.

len magyar menekült is közibüink vegyült szekeren gyalog, közel 700-ra menő számmal; ezeket — bár egyelőre sejdítettem az általok okozandó nehézségeket — emberiségből ottan áldozatul hagynom nem leheté s őket a sereg közt rendeztem el, s így a város alól elindultam Fejérvár felé.

A tüzelés azonban folyvást tartott két oldalról a hegyekről s mi viszonzva szépen haladtunk útunkban. Hanem a sereg közepén elnyúló hosszas szekérvonal közt egyszer csak rendetlenség történik, s a menekültek oly zavart idéztek elő, hogy a hátsó seregrész nem haladhatott, s e miatt, miután a tűz leginkább hátulról esett, a legénységben csüggedés kezdé ébredni és csak a legszigorúbb fellépés által tartóztatathatám vissza őket a rögtöni előnyomulástól. Azonban a menekültek sírva kiabáltak, s ezen vészajgatások a legénységre a legmorálisabb hatást tőnek, úgy annyira, hogy a zavar nőttön nőtt, a legénység állását elhagyva fel a bokrok közt egész páni félelemmel futott előre, kikbe bátorságot önteni kartáccsal sem sikerült többé.

A zavart az ellenség maga részére felhasználva a hegyekről lerohant s irtalmatlanul gyilkolta a menekült ártatlanokat. A dolgon segíteni nem leheté; mivel ottan éppen egy meredekről kellett alá ereszkedni, s miután már a sereg hátsó részét előttem látva magamra hagyatva voltam, hogy legalább az elővédnél levő 2 ágyút megmentsem, avval meg indultam s minden veszedelem nélkül vezettem egy fél órai távolságra, hol az által vezető hidat előttünk felszedve találtuk. Az ágyút tovább nem vihettünk (így!) s itt megbuktunk tökéletesen.

Igy lettem szerencsétlen hadvezérré, így lett merész akaratom semmivé. Ha succedál, mindenki helyeselte volna lépteimet, s mivel rosszul ütött ki — azt tudom — minden ember kárhozhatóni fog; azért én mentő körülményt magam mellett egy szót sem hozok fel, csak annyit mondok meg: hogy tiszteim már a harc alatt szökdőnsni kezdtek, s mikor ide Brádra, visszatértem, az egész seregnél negyedmagammal alkotám a tisztikart.

*Hatvani Imre s. k.,
csapatparancsnok.*

Igy szól a jelentés, gondosan elhallgatva a képtelen vállalkozás indítóokát s azokat a borzalmas jeleneteket, amelyek visszavonulás közben, de különösen annál a bizonyos felszedett hídnál, lejátszódtak.

Mi történt Hatvanival? A színfalmögötti titkokba jól beavatott Gelich azt írja,³ hogy Klapka, az akkori ideiglenes hadügyminiszter, főbe akarta lövetni Hatvanit s azonnal börtönbe is csukatta Debrecenben. Azonban Kossuth, aki — úgy látszik — helyeselte Hatvani támadását, kiszabadította őt a tömlőcből s egyelőre egy vendéglőben helyeztette el, felügyelet alatt.

Ugyanakkor Bem ellen fordult Kossuth, szemére hánván, hogy „a hadtesteket“ (!) egy, a hadvezetéshez mit sem értő emberre (Hatvanira) bízta, akinek kezén tönkre is mentek. Ez a

³ *Magyarország függetlenségi harca: III. 107. l.*

megrovás teljesen megokolatlan volt, mert Bem akkor, amikor ez a könnyelmű rajtaütés történt, még a bánáti harctéren tartózkodott és se ő, se erdélyi helyettese — Czetz tábornok — nem tudhatott róla semmit.

Az, hogy ki írta és kinek útasítására, a támadásra uszító levelet, sohase tudódott ki.

Hatvani további sorsa is ismeretlen. Annyi bizonyos, hogy Kossuth közbelépése folytán megmenekült a jólmegérdemelt büntetéstől. Egyik verzió szerint külföldre menekült; más forrás szerint Felsőmagyarországon halt meg, mint tanító; ismét más forrás szerint pedig Temesvárott ügyvédkedett s ott is halt meg.⁴

Tönkrevert szabadsapatának utolsó maradványa a dévai (II. sz.) hadosztályba olvadt.

Megjegyezzük még, hogy a német legio Hatvanihoz beosztott 5. 5. és 6. századának tisztjei, kezdettől fogva bizalmatlanok voltak új vezérükkel szemben, amint az az 5. század parancsnokának, Preissl századosnak, Belényesben, 1849 május 8-án kelt jelentéséből is kitűnik:⁵

„Soeben erfahre ich vom Herrn Oberstlieutenant Csutak, dass der Herr Major Hatvani das Commando der im Zaränder Comitats stehenden Truppen übernommen und die 5. 5. 6. Compagnie von nun an unter seinem Commando stehen werden. Ich achte den Charakter und die Person des Herrn Majors Hatvani, er ist ein Ehrenmann, aber kein Commandant, denn er ist kein Soldat. Wollen Herr Oberstlieutenant so schnell wie möglich dahin wirken, dass wir unter ein anderes Commando kommen, denn unter einem solchen Anführer kann die deutsche Legion nicht bleiben, und um Comitats-Banduren vorzustellen, die in Station darum sind dass etwas da ist — dazu fühlen wir uns zu gut.“

A bizalmatlanság, mint a következmények mutatták, nem is volt ok nélkül való, mert a német legio is alaposan ráfizetett erre a kalandra. A benne résztvevett három századból mindössze 70, nagyobbára sebesült egyén élte túl azt a veszedelmet, amelybe Hatvani meggondolatlansága sodorta őket. Preissl és Kallmann százados, továbbá még egy tiszt, agyonlőtte magát, nehogy élve jusson az oláhok kezébe. Klein százados, a 5. század parancsnoka, súlyosan megsebesült.⁶

Hasonlóan nagy volt az expedícióban résztvevett többi csapatok vesztesége is.

⁴ 1848—49. *Történelmi Lapok*: 1892. évf. 58. 59. l.

⁵ *Orsz. Levéltár*: H. T. 1849. — D. 829.

⁶ *Giron* alezr. jelentése u. o.